

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ (ст. 111-1 КК)

СОБЕЩАНСЬКА Єлизавета Сергіївна - здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7270-4443>

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.16>

Collaborationism is one of the common problems in the modern legal space of Ukraine. The relevance of such topics is primarily due to the occupation and military on the territory of Ukraine, in particular the annexation of the Crimea and the seizure of parts of Donetsk and Luhansk regions.

Currently, after numerous attempts by the Verkhovna Rada of Ukraine to solve the problem of the criminal-legal characteristics of collaborationism, a corresponding legislative regulation has appeared in our country. Unfortunately, to implement this option of criminalizing collaboration, the legislative power was prompted only by the beginning of a full-scale invasion of the Russian Federation into the sovereign territory of Ukraine. The relevant legislative regulation is contained in particular in the Law of Ukraine No. 2108-IX «On Amendments to Certain Legislative Acts (regarding the establishment of criminal liability for collaboration)» [1] and Article 111-1 of the Criminal Code (hereinafter – the CC) of Ukraine [2], which directly regulate the concept of collaboration and establish criminal liability for cooperation with the occupier. The criminal legal characteristics of collaborationism are considered in detail in the context of Article 111-1 of the CC, its object, objective side, motives and forms. Particular attention is paid, of course, to the objective side of this criminal offense. It is stated that the objective side is set forth by the legislator in a rather peculiar way (various types of collaboration are set forth by the legislator in different parts of Article 111-1, most of them are alternative in nature). Examples are given for each such part of Article 111-1 of the CC both from judicial practice and from media sources, which is quite appropriate due to the

peculiarities of the presentation of the relevant norm. The available statistics of criminal proceedings under this article are also investigated. Attention is drawn to the contradictory scientific classification of collaborationism into active and passive.

Certain conclusions have been drawn regarding the existing legislative framework, it is noted that such legislative changes, although they have improved the situation with the criminalization of acts related to collaborationism, but the fuzziness of some characteristics of the relevant components of criminal offenses contradicts the principle of legal certainty and requires further research and reform.

Keywords: collaborationism, criminal legal characteristics, criminal offense, legislation, objective side of criminal offense.

Постановка проблеми

Відповідно до проведеного аналізу наукової літератури та законопроектів було визначено, що поняття колабораціонізму в позитивному значенні вперше було використано французом Анрі Філіп Петеном ще за часів Другої світової війни. Сьогодні ж колабораціонізм розглядається як співпраця між населенням окупованих територій та окупаційною владою, що суперечить інтересам держави.

Боротьбу з колабораціонізмом Україна почала ще в далекому 2014 році, але законодавче регулювання цієї проблеми з'явилося лише у 2022 році у зв'язку з повномасштабним вторгненням. Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної

відповідальності за колабораційну діяльність» та доповнення ним КК у вигляді статті 111-1 стало дуже важливим кроком на шляху до розв'язання проблеми правомірної кримінально-правової характеристики діянь громадян України, які стали на бік окупанта. У контексті сучасних поглядів на праворозуміння питання колабораціонізму, як і відповідна норма, потребує більш ретельного дослідження та вдосконалення, що є надважливим кроком для якнайшвидшого поліпшення ситуації в правозастосовчій діяльності та забезпечення національної безпеки України [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наразі колабораціонізм залишається досить ретельно розглянутим у дослідженнях більш історичного характеру, тоді як у юридичній науці натрапити на чіткий аналіз відповідного явища є досить проблематичним. Серед вітчизняних учених, які працювали над питанням кримінально-правової характеристики, можна відмітити Ю. Василенко, О. Кузьменко, Є. Письменського, Г. Румянцеву, О. Чальцеву, В. Гацелюка та інші. Особливо цікавою є наукова праця Є. Письменського «Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти)» (2020), де докладно розглядаються сучасні законопроекти щодо кримінально-правової характеристики колабораціонізму. Однак у зв'язку з оновленнями КК, попередні дослідження криміналістів було проведено без урахування останніх змін. Тому важливо провести самостійне дослідження, щоб з'ясувати особливості сучасної кримінально-правової характеристики колабораціонізму, бо попри кількість робіт на тематику колабораціонізму, погляди сучасного кримінального права на цю проблему залишаються досить суперечливими, поверхневими та несистематизованими.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є спроба розтлумачення та дослідження явища колабораціонізму в Україні через призму досить нової норми КК, розгляду наявної судової практики, освітлених в інформаційному просторі ситуацій та статистики вчинених діянь за частинами

статті 111-1 КК в українському суспільстві, а також підкреслення недоліків та можливих шляхів вдосконалення цієї норми. Адже з моменту криміналізації діянь, передбачених статтею 111-1 КК, органи досудового розслідування, прокурори й суди дуже часто по-різному тлумачать відповідні кримінально-правові явища аналогічного характеру, що призводить як до помилок у кваліфікації, так і до необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарань за вчинені діяння.

Виклад основного матеріалу

Тематика колабораціонізму та кримінальної відповідальності колабораціоністів наразі є надзвичайно актуальною, особливо у зв'язку з окупацією частини території України та активними бойовими діями в країні. У сучасних наукових дослідженнях термін «колабораціонізм» розкривається як співпраця між населенням окупованих територій та окупаційною владою, яка протистоїть інтересам цього населення або держави, до якої вони належать. У контексті досвіду України, поняття «колабораціонізму» пов'язане зі збройною агресією РФ щодо України, зокрема з анексією Криму та захопленням частини Донеччини та Луганщини у 2014 році. Хоча в Кримінальному кодексі України це поняття було закріплене лише після початку повномасштабного вторгнення, у лютому 2022 року. Наразі Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» доповнив статті Кримінального кодексу України двома поняттями – «колабораційна діяльність» та «пособництво державі-агресору», що є чинною нормативною базою для притягнення до відповідальності тих, хто співпрацює з ворогом.

Якщо звертатися до наявної статистики, протягом 10 місяців 2022 року в Україні було зареєстровано 4 053 кримінальних проваджень за фактом колабораціонізму, з яких 620 проваджень уже передано до суду. На кінець 2022 року 99 осіб перебували під вартою. У 2023 році було відкрито понад 5 тисяч кримінальних проваджень за фактом колабораціонізму, за інформацією Офісу генпроку-

пора. Схожа ситуація простежується і на початку 2024 року.

Однак доречно буде зауважити, що законодавство про колабораціонізм потребує вдосконалення, задля забезпечення більш чіткої роботи правоохоронних органів та виключення можливості уникнення відповідальності тих, хто співпрацював з ворогом, а й усунення неконтрольованого поширення застосування таких норм до осіб, що не є суб'єктами цього кримінального правопорушення.

Торкаючись кримінально-правової характеристики колабораціонізму, як різновиду кримінального правопорушення, зазвичай у науковій літературі рекомендується проводити її з урахуванням певних юридичних ознак. Серед них, як зрозуміло, першочергове значення мають умови воєнного стану на всій території України та тимчасову окупацію частини її території. Важливою тут є співпраця громадян України з державою-агресором, що є однією з характерних ознак колабораційної діяльності. Що стосується таких понять, як тимчасова окупація частини території та тимчасово окуповані території України, прямо вказується у частинах 1–7 статті 111-1 Кримінального Кодексу України (далі – КК), що є основою для встановлення кримінальної відповідальності за вчинену колабораційну діяльність.

У цьому контексті варто зауважити, що основоположними нормами регулювання галузі національної безпеки та оборони є Закони України «Про правовий режим воєнного стану» [4] та «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [5], які, у свою чергу, визначають спеціальні адміністративно-правові режими. Збройна агресія відповідно тлумачиться згідно зі ст. 1 Закону України «Про оборону України» [6]. Окупаційна адміністрація Російської Федерації – це сукупність державних органів та структур Російської Федерації, що відповідають за управління тимчасово окупованими територіями та самопроголошеними органами, контрольованими російською владою, які взяли на себе владні функції на окупованих територіях України, у тому числі органи, організації, підприємства та установи, включаючи судові та

правоохоронні органи, нотаріусів та суб'єктів адміністративних послуг (п. 6, ч. 1, ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України») [5].

Доречно зауважити, що проблематика кримінально-правової боротьби з колабораціонізмом в Україні вирішується законодавчим шляхом, в тому числі, згідно із Законом України № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність». Відповідно до нього, Кримінальний кодекс було доповнено новою статтею 111-1 «Колабораційна діяльність», де було зроблено спробу надати визначення колабораціонізму, його різновидам та кримінальній відповідальності за діяння, які належать до колабораціонізму у всіх можливих напрямках співпраці з окупантом.

Отже, вважаємо доцільним зупинитися на кримінально-правовій характеристиці цього явища саме в порядку ст. 111-1 КК більш детально. родовим об'єктом відповідного кримінального правопорушення, як зрозуміло, є суспільні відносини, пов'язані з охороною основ національної безпеки. Видовим об'єктом є як зовнішня, так і внутрішня безпека України [2]. Основний безпосередній об'єкт включає в себе зовнішню безпеку, суверенітет, територіальну цілісність, недоторканність, обороноздатність, а також державну, економічну та інформаційну безпеку.

Об'єктивна сторона, розглянутого нами кримінального правопорушення, викладена законодавцем досить своєрідно. Крім того, що різні види колабораціонізму викладені законодавцем у різних частинах статті 111-1, більшість з них носить альтернативний характер і полягає в наступному.

По-перше, публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України громадянином чи громадянкою України, встановлення та утвердження тимчасової окупації українських територій, публічне висловлювання підтримки збройної агресії проти України, окупації її території, заклики до підтримки агресора, підтримання збройних формувань агресора та окупаційної адміністрації, а також заклики до співпраці з державою-агресором і невизнання держав-

ного суверенітету на тимчасово окупованих територіях громадянином чи громадянкою України (ч.1, ст. 111-1 КК). На практиці (у межах управління Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Офісу Генерального прокурора України) висловлювались думки з приводу того, що публічним прийнято вважати розповсюдження закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, включаючи Інтернет та засоби масової інформації. Наприклад, відповідно до провадження №12022053390000224 особа, користуючись соціальною мережею «Тік-Ток», записала відеозапис, де висловила заперечення здійснення збройної агресії РФ проти України, закликала до підтримки рішень та дій держави-агресора. Надалі особа повністю визнала свою вину у вчиненні розглянутого кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК [7].

На відміну від інших частин статті 111-1 КК, прикладів кримінальних проваджень саме за частиною першою набагато більше ніж за всіма іншими. Отже, вироків по ч. 1 ст. 111-1 КК станом на середину 2023 року було трохи більше ніж 50%, по частині другій – близько 20%, по частині п'ятій – близько 13 %, по частині сьомій – близько 5%. По частинах третій, четвертій та шостій кількість вироків не перевищувала і 5%.

По-друге, добровільне зайняття громадянином чи громадянкою України посади в незаконних органах влади на окупованих територіях, включаючи окупаційну адміністрацію держави-агресора, за винятком посад, що пов'язані з організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими функціями (ч. 2, ст. 111-1 КК). Наприклад, відповідно до кримінального провадження №22022230000000075 мешканець Донеччини у 2022 році, перебуваючи на території Херсонської області, був обраний депутатом Станіславської сільської ради та добровільно обійняв посаду головного спеціаліста в незаконному органі окупаційної адміністрації держави-агресора під назвою «Станіславская военно-гражданская администрация Белозерского муниципального округа» з метою узурпації виконання її владних повноважень [7].

По-третє, поширення громадянином чи громадянкою України пропаганди на ко-

ристь держави-агресора в будь-яких освітніх установах та сприяння впровадженню стандартів освіти цієї держави в українських навчальних закладах (ч.3, ст. 111-1 КК). Наприклад, жінка під час тимчасової окупації Херсонщини у серпні 2022 року, заручившись підтримкою окупаційної влади, очолила один із ліцеїв, після так званого призначення нею була проведена зустріч із працівниками, там вона повідомила про повну підтримку дій і рішень окупаційної адміністрації РФ щодо інтеграції та впровадження стандартів у навчальний процес освітню систему за стандартами освіти держави-агресора. Такі дії жінки були кваліфіковані не лише як колабораціонізм, а і як пособництво державі-агресору (ч. 1 ст. 111-2 КК)

По-четверте, надання громадянином чи громадянкою України матеріальних ресурсів військовим держави-агресора та здійснення господарської діяльності у співпраці з нею (ч. 4, ст. 111-1 КК). Як приклад, мешканець міста Севастополь, який почав свою співпрацю з російською владою ще з 2020 року, у 2023 році, співпрацюючи з окупаційною владою Запорізької області, почав займатися встановленням сигналізацій для так званої прокуратури регіону. На жаль, це не єдиний приклад підприємств Криму, які матеріально підтримують державу-агресора. За даними СБУ, подібні підприємства сплатили до бюджету РФ мільйони рублів саме у вигляді, так званих, зборів та податків.

По-п'яте, добровільне зайняття громадянином чи громадянкою України посади, пов'язаної з виконанням функцій організаційно-розпорядчого або адміністративно-господарського характеру. Публічні заклики до прийняття участі та безпосередня участь у проведенні незаконних виборів або референдумів на відповідних територіях – є одним з різновидів колабораційної діяльності (ч. 5, ст. 111-1 КК). Наприклад, мешканець Херсонщини у вересні 2022 року ходив по домівках місцевих жителів з урною для «голосування» та закликав їх ставити у бюлетені «потрібні» позначки. У такому випадку ідеться про участь у проведенні псевдореферендуму саме з метою підтримки держави-агресора.

По-шосте, організація та проведення громадянином чи громадянкою України

політичних заходів у співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями або окупаційною адміністрацією. Здійснення інформаційної діяльності, а саме: створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення відповідної інформації задля підтримки держави-агресора та нав'язування безкарності такої збройної агресії проти України. Організація та проведення громадянином чи громадянкою України політичних заходів, таких як з'їзди, збори, мітинги, демонстрації, конференції та інші, з метою підтримки держави-агресора, а також активна участь у них (за відсутності ознак ст. 111 КК) (ч.6, ст. 111-1 КК). Наприклад, організація жителькою міста Ізюм адресної розсилки пропагандистських газет та роздачі російських видань у будівлі окупованої пошти. Також за інформацією СБУ жінка здійснювала спроби ввести в обіг поштові марки та конверти із символікою країни-агресора, та після деокупації міста намагалась уникнути правосуддя, імітуючи аполітичність. Нині ця жінка була повідомлена про підозру не лише за ч. 6 ст. 111-1 КК, а і за ч. 5 ст. 27 та ч. 2 ст. 28.

По-сьоме, добровільне зайняття громадянином чи громадянкою України посад у судових або правоохоронних органах, створених державою-агресором, а також участь у незаконних збройних або воєнізованих формуваннях цієї держави або надання їм допомоги у веденні бойових дій проти України (ч.7, ст. 111-1 КК). Наприклад, мешканець Донецьку, у 2023 році погодився на пропозицію представників держави-агресора добровільно обійняти посаду викладача в незаконно правоохоронному органу, створеному на тимчасово окупованій території у так званому «Донецком филиале Волгоградской академии МВД Российской Федерации». Надавши добровільну згоду на виконання функцій працівника Правоохоронного органу в незаконно створеному правоохоронному органі, офіційно прийняв «Присягу сотрудирика органов внутренних дел», інформуючи суспільство про свою діяльність та зайняття посади викладача в установи вищої освіти, у результаті чого обґрунтовано отримав підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України.

У свою чергу, вочевидь, суб'єкт кримінального правопорушення може бути як загальним (відповідно до ч.ч. 4 та 6 ст. 111-1 КК), так і спеціальним – громадяни України (відповідно до ч.ч. 1-3, 5 та 7 ст. 111-1 КК).

Для суб'єктивної сторони колабораційної діяльності характерною є вина у формі прямого умислу. Це означає, що особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, який є небезпечним для зовнішньої та внутрішньої безпеки України й бажає його вчинити.

Мотиви колабораційної діяльності можуть бути різноманітні: особиста вигода, бажання помсти, прагнення полегшити виїзд на постійне місце проживання до іншої країни тощо.

Зазначено, що в науці існує думка, з приводу того що колабораціонізм може виявлятися не тільки в активній, а і в пасивній формі поведінки особи. Наприклад, у пасивній формі поведінки – коли населення виконує накази окупантів без спротиву (добровільно), та активній – коли населення активно співпрацює з окупантами, включаючи участь у політичних, економічних та військових діях [8, с. 113].

Як відомо, на початку війни були випадки добровільного вступу громадян України до російської армії, що є активним колабораціонізмом. Крім того, до пасивного колабораціонізму, на практиці, іноді відносять і неохочість боротись з окупантом або ж пасивність у відношенні до підтримки української армії та оборони українських територій.

Але ця теза, на наш погляд, викликає певні сумніви, які потребують додаткового теоретичного дослідження.

Зауважимо, що наразі колабораціонізм в Україні не має настільки значущого масштабу, як, наприклад, за часів Другої світової війни у Франції. Велика частина народу України підтримує ЗСУ та бореться проти агресії країни-окупанта, що перш за все свідчить про національну єдність та патріотизм українців. Але хоча й значна більшість українців є патріотами своєї країни, на жаль, колабораціонізм є поширеним явищем у нашій державі. Наприклад, анексія Криму та створення так званих «ЛНР» та «ДНР» на окупованих територіях є прикладами колабораційної

співпраці з РФ, бо ці нелегітимні утворення були створені через залучених російськими спецслужбами місцевих [9, с. 59]. Також були непоодинокі випадки, коли місцеві політики надавали допомогу окупантам, виступаючи на їх підтримку та співпрацюючи з окупаційною владою «ЛНР» та «ДНР». Крім того, були інциденти, коли колаборанти надавали інформаційну підтримку, переправляли зброю та бойовиків через кордон, що напряму загрожувало національній безпеці та суверенітету України.

На нашу думку, наявність кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність є важливим засобом боротьби з відповідними негативними для держави та суспільства явищами. Однак, вочевидь, існують проблеми як з встановленням фактів колаборації на практиці, так і зі доведенням вини суб'єктів щодо їх притягнення до кримінальної відповідальності.

Висновки

Підсумовуючи, на наш погляд, необхідно і надалі вдосконалювати норму, яка стосується відповідальності за колабораціонізм, за можливістю сприяти практиці їх застосування, у тому числі через надання роз'яснень пленумом Верховного Суду України та висновками об'єднаної палати ККС з приводу тлумачень окремих положень статті 111-1 КК. Така потреба вдосконалення також зумовлена проблемою необхідності відмежування колабораційної діяльності від інших однорідних з ним кримінальних правопорушень. Адже з моменту криміналізації діянь, передбачених статтею 111-1, КК органи досудового розслідування, прокурори й суди дуже часто по-різному тлумачать відповідні кримінально-правові явища аналогічного характеру, що призводить як до помилок у кваліфікації, так і до необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарань за вчинені діяння. Саме тому дослідження цієї проблеми, на наш погляд, є надважливим кроком для якнайшвидшого поліпшення ситуації в правозастосовчій діяльності та забезпечення національної безпеки України.

Література

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022, № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001, № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Сучасні погляди на праворозуміння в контексті апгрейду кримінального законодавства України // Економічна теорія та право – 2022. -№ 1. – с. 85-98
4. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 19.10.2023, № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
5. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 30.01.2024, № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
6. Закону України «Про оборону України» від 03.03.2024, № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
8. Shaikan A., & Shaikan V. Collaborationism and Complicity in the History of Mankind Reflected in Scholars and Writers Works. Scientific Journal of Polonia University. 2018. № 30 (5). p. C. 107-113.
9. Чальцева О. Категорія «Колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. Політичне життя «Наукові рефлексії війни». 2022. С. 56-60.
10. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями»: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005, № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text>
11. Письменський Є. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис Северодонецьк : Румянцева Г. В., 2020. 120 с.